

Срђан В. СТАРЧЕВИЋ*

Војна академија, Универзитет одбране у Београду

Бојана И. РУЖИЧИЋ**

Факултет политичких наука, Универзитет у Београду

ДЕПОЛИТИЗАЦИЈА ВОЈСКЕ КАО УСЛОВ ЗА ЊЕНУ ЦИВИЛНУ ДЕМОКРАТСКУ КОНТРОЛУ***

Апстракт: Рад представља критичку анализу захтева и могућности за деполитизацијом војске. Аутори се баве начелним питањима и теоријским моделом цивилно-војних односа и деполитизације војске, са циљем да укажу на динамичност цивилно-војних односа. Деполитизација војске није могућа ако се политика схвати у најширем смислу, као општи друштвени процес управљања друштвом, одређивања заједничких циљева, доношења норми и одлука о најважнијим питањима друштвеног живота и регулисања односа са другим друштвима. Ако се политика схвати у ужем смислу, као борба за стицање власти и утицај на власт, онда је деполитизација војске нужни (иако не и једини) услов за постојање како демократије тако и ефикасне војске. Као полазне тачке у истраживању ауторима су послужили класични Хантингтонов концепт (објективне) демократске цивилне контроле војске и налази његових реномираних критичара, пре свих Мориса Јановица и Семјуела Фајнера. У раду се доказује слојевитост Хантингтоновог погледа на цивилно-војне односе, што аутори користе за формулисање предлога динамичког модела цивилно-војних односа.

Кључне речи: цивилно-војни односи, деполитизација војске, војни режими, демократска цивилна контрола војске, војни професионализам.

УВОД

Уобичајено функционисање модерних друштава почива на постојању великог броја различитих, мање или више међусобно повезаних друштвених институција. Уколико су ове институције повезане заједничким друштвеним делатностима, најчешће се налазе у системски регулисаним међусобним односима и творе један од подсистема датог друштва као „свеобухватног, сложеног, самодовољног и заокруженог социјалног поретка“ (Pavlović 2011: 11). Што су ове институције ближе политичкој сфери (или њеном језгру), то су веће моћ и власт којима располажу.

* Ванредни професор, ORCID 0000-0002-5046-6058, srdjan.starcevic@vs.rs

** Докторант на Факултету политичких наука Универзитета у Београду, ORCID 0009-0008-0630-655X, ruzicic.bojana@gmail.com

*** Рад је настао као део истраживања на научном пројекту Института за стратегијска истраживања Универзитета одбране у Београду „Војна професија у Србији у савременом безбедносном окружењу“ који финансира Министарство одбране Републике Србије (број пројекта ИСИ-ДХ/3/24–26).

У политичком систему, као једном од друштвених подсистема, неке од институција конституишу се на основу воље грађана исказане на изборима, док су друге професионалне, засноване на посебним професионалним знањима неопходним за обављање одговарајуће друштвене делатности или њеног дела (Старчевић 2008: 68). У политичком смислу, првима припада предност, јер пролазе верификацију на изборима и делују под Егидом воље грађана; оне потом креирају државну политику. Друге постоје као бирократски апарат надлежан за обављање одређених послова; оне раде на спровођењу државне политике или једноставно пружају услуге грађанима повинујући се општеобавезујућим политичким одлукама које се доносе на другом месту, али са експертизом која их чини неопходним за ваљано обављање њихових послова. Укратко, прве воде политику коју би друге требало да следе, а друге поседују експертизу и аутономију у обављању послова за које су надлежне коју би оне прве требало да поштују.

Међу овим врстама институција у демократијама, ипак, постоји битна разлика како у погледу стабилности током дужих временских периода тако и у вези са компетенцијама за коришћење механизма за одлучивање и спровођење одлука. Прва разлика последица је (променљиве) воље бирача и уставних решења која ограничавају број узастопних мандата за обављање важних државних функција: институције које се конституишу на изборима чешће се кадровски мењају од професионалних институција, али чешће доживљавају и идеолошке метаморфозе што се битно одражава на промене њихових захтева према професионалним институцијама. Друга разлика произлази из различитог пута којим се стиже до врхова хијерархије у овим институцијама. Док професионалне институције фаворизују експертизу и искуство које се стиче током деценија службе, уз постепено напредовање на хијерархијској лествици, на изборима може да победи и онај који нема никаквог административног знања нити нарочитог искуства у управљању великим институцијама, међународним односима, безбедности или економији. На изборима, такође, већинску подршку може да задобије појединац или политичка партија која не дели исте вредности и/или визије које имају челници развијеног бирократског апарата, што може да изазове велике тензије између „новог естаблишмента“ и „дубоке државе“ (Станар 2019а: 556).

Иако владавина права, одрживи развој и квалитет живота у једном друштву умногоме зависе од рада професионалних, бирократских институција, демократски принципи не допуштају да оне, позивајући се на своју професионалност и експертизу, преузму вођење политике од оних које грађани бирају да то раде, јер би тиме били прекинути канали којима грађани допиру до (посредног) управљања друштвеним пословима, а друштво би било стављено под старатељство у некој врсти васпитне (самопроглашене и зато врло ушитне) меритократске диктатуре или технократске олигархије (Stojiljković 2013: 236). Посебно је опасан случај када на такву врсту друштвеног осамостаљивања и политичке узурпације или на уплитање у политику ради фаворизације одређене политичке организације претендује институција која је оличење државног монопола силе, каква је војска. Управо зато је значајно анализирати постојеће концепте и моделе цивилне демократске контроле војске и иновирати их.

ХАНТИНГТОНОВ КОНЦЕПТ ДЕМОКРАТСКЕ ЦИВИЛНЕ КОНТРОЛЕ ВОЈСКЕ И ЊЕГОВИ КРИТИЧАРИ

Ако је тачна тврдња Мао Цедунга да моћ израста из пушчане цеви,¹ онда је јасно са коликом моћи располаже побуњена војска или политичка опција која придобије војску и служи се њоме као инструментом у унутрашњој политичкој борби (Hejvud 2004: 694). Ово је ауторитативно објаснио Морис Диверже (*Maurice Duverger*) који је сматрао да је војска већ по својој природи опасна по државу, јер су они који су наоружани склони да своје оружје злоупотребе једнако као што су властодршци склони да злоупотребе власт. „Оружје је крајњи израз власти, најпресуднији на краћи рок, и најнеодољивији у тренутку. Онај који држи мач пада, природно, у искушење да га баца на теразије. Наоружани војници су стална опасност за владу и ненаоружане грађане“ (Diverže 1966: 104).

Будући да је поменута опасност стварна и озбиљна, демократска друштва покушавала су на неколико начина да је превладају и успоставе демократску цивилну контролу војске. Први покушај била је дисперзија војног ресурса. Овај покушај контроле (копнене) војске карактеристичан је за Велику Британију, која је у 18. веку располагала малобројном и територијално расутом најамничком војском (Dal 1997: 60). Наравно, постојање такве војске неодољиво је од специфичног друштвенополитичког и геополитичког контекста. Примера ради, незамисливо је да Руска Федерација или Кина и многе друге државе данас преузму британски војни модел из 18. века. Можда комбинација релативно малих професионалних војски и мреже приватних војних компанија може да подсећа на тај стари концепт преобучен у савремено рухо, али се и ту отвара питање контроле ових снага (Stanar 2020). Поред тога, смањена бројност и просторна дисперзија војних јединица не може да донесе сигурност влади, ако њена најорганизованија институција силе одбије да се покорава и задобије подршку важних друштвених група. Чињеница је да је у бројним примерима војних удара тек мањи део војске био ангажован у њиховом извођењу. Уосталом, савремена технологија и карактеристике наоружања и војне опреме чине да проблем демократске цивилне контроле оружаних снага не може да буде решен тиме што би се војне јединице бројно смањиле и просторно удаљиле једна од друге.

Други покушај јесте слање војске као пут за њено успешно контролисање. Гласови у овом тону појавили су се у Конгресу младих Сједињених Америчких Држава, непосредно после Рата за независност, са захтевом да се Уставом ограничи бројно стање америчке војске на пет хиљада људи (Vjatr 1987: 100). Мада тај предлог није усвојен, он сведочи о неповерењу које су поједини либерално настројени

1 Са овим становиштем полемише Хана Арент (*Hannah Arendt*) по чијем мишљењу моћ произлази из способности заједничког деловања док коришћење оружја представља чин насиља који може да произведе послушност, али не и моћ (Arent 2002: 18–19, 56, 67). Ипак, ако се моћ дефинише веберовски као способност да се сопствена воља спроведе упркос потенцијалном отпору других, чињеница располагања оружјем морала би се узети као један од извора моћи. У савременој социолошкој литератури тако и чини Мајкл Мен (*Michael Mann*) који поред три кључна облика моћи у класичној социолошкој традицији (политичка, економска и идеолошка) издваја и војну моћ, као четврти облик моћи који извире из организоване физичке снаге (Mann 2005: 11).

конгресмени имали према оружаним снагама. Постојање поверења највиших државних органа у војску је кључно да би држава могла да изгради војску способну да испуни своју основну друштвену улогу, то јест да успешно води оружану борбу, одбрани друштво од оружаног угрожавања споља и обезбеди ако не пожељан, онда макар прихватљив мир. Намерно ослабљена, деградирана војска била би институција неспособна да одговори функционалном императиву који је једна од две силе које обликују војне институције сваког друштва (Huntington 2004b: 4). Тиме би она изгубила и своју сврху, па би се с разлогом могли запитати шта оправдава њено постојање.

Трећи покушај подвргавања војске демократској цивилној контроли била је револуционарна трансформација друштвених односа унутар војске. Реч је о покушају да се ауторитарни обрасци карактеристични за феудалне најамничке војске, замене новим, заснованим на начелима грађанских револуција. Типичан и најпознатији пример овакве трансформације одиграо се током Француске буржоаске револуције, када је створена прва масовна војска, али је и репертоар војних идеја обogaћен захтевима за високом политичком свешћу старешина и војника и војничким изборима старешинског састава, осим команданата армија који су постављани „одозго“ (Старчевић–Кајтез 2018: 780–781). Ипак, пред императивом победе у рату револуционарни експерименти са војском и у војсци су брзо напуштани у корист опробаних решења дисциплиноване стајаће војске (Старчевић 2020: 207–224).

Четврти покушај успостављања стабилне цивилне демократске контроле војске заснован је на концепту политичке неутралности војске. Овај концепт – који је темељно разрадио Семјуел Хантингтон (*Samuel P. Huntington*) – остварио је највећи теоријски и практичан утицај у другој половини 20. и на почетку 21. века. Хантингтон је пошао од тезе да су војне институције обликоване под утицајем функционалног и друштвеног императива. Први се односи на њихову способност да одговоре својој намени и држави испоруче оперативне способности војних јединица као важан сегмент способности друштва за кредибилну одбрану својих вредности и интереса, а други на њихову усклађеност са доминантним друштвеним снагама, владајућом идеологијом и највишим државним институцијама. По Хантингтоновом мишљењу, оба ова императива су важна и ниједан се не сме занемарити, јер би војска која се руководи искључиво ефикасношћу могла да постане опасна по друштво, док би војска устројена само по друштвеном императиву вероватно била веома неефикасна (Huntington 2004b: 4).

Цивилно-војни односи у демократијама су деликатни, јер треба да одржавају праву меру између ефикасности војске и њене усаглашености са карактером друштва и демократским вредностима. На додиру војске и демократије настаје проблем познат као цивилно-војни парадокс: како једна ауторитарна монистична институција каква је војска, са израженом хијерархијом, строгим дисциплином, неједнаким улогама претпостављеног и потчињеног, централизацијом одлучивања и командним односом, у којој се развија беспоговорна послушност, и коју најубојитије наоружање и врхунска организација чине супериорном у погледу располагања средствима физичке принуде у једном друштву, усклађује своје активности

са демократски уређеним друштвом чији је орган? Како се, дакле, војска која је утемељена на ауторитарним обрасцима потчињава демократским државним институцијама, па их још, устреба ли, и штити?² Сасвим је извесно да ова потчињеност не може да буде физичке природе. Војска је државни орган који представља најјачу силу физичке принуде у држави. Пошто држава овај монопол успоставља преко војске, могућа је опција да војска свој изузетни положај злоупотреби против демократски изабране власти.

Хантингтон је излаз из цивилно-војног парадокса пронашао у ономе што је назвао објективном контролом војске као државне институције којом се управља преко официра – професионалаца чије су експертизе разноврсне и зависе од вида, рода, службе и специјалности војске за које су се школовали и обучавали, али чији је заједнички именитељ управљање насиљем (Huntington 2004b: 14, 92). За разлику од субјективне цивилне контроле војске која подразумева продирање моћи цивилних група у војску, објективна контрола „постиге свој циљ милитаризацијом припадника војске чинећи их оруђем државе“ (Huntington 2004b: 92). Механизам на коме почива оваква контрола војске јесте професионализам официра. Официр је схваћен као припадник важне професије „у чијем је систему вредности лојалност испред експертизе“ (Старчевић 2011: 245). Пошто је војска у крајњем случају инструмент политике, официр упреже своје снаге у извршење државних одлука (легалних наређења) при чему он не одговара за циљеве који се остварују спровођењем одлуке. Хантингтон чак тврди и то да је војнички квалитет официра независан од циља за који се бори, а да његова професионалност зависи од мере „у којој његова лојалност представља војнички идеал“ (Huntington 2004b: 82). С друге стране, официрска професија по Хантингтоновом мишљењу мора да има аутономију у војним пословима. Док професионална етика официра, која потенцира лојалност демократски изабраним властима, делује на војску као важан део друштвеног императива, аутономија војне професије чува ефикасност војске и одраз је деловања функционалног императива. Међутим, аутономија је ограничена само на извршење војних мисија и не обухвата одређивање коначних циљева који су по природи ствари политички. Према томе, официрски етос с акцентом на лојалности и усмереност официра на извршавање војних мисија заједно јачају професионализам официра, а чисти професионализам их чини „политички стерилним и неутралним“, сматра Хантингтон (Huntington, 2004b: 93; Huntington 2004a: 234–238).

Хантингтонов концепт неутралности војске у унутрашњој политици уважио је (не-физичку) природу потчињености војске демократски изабраним носиоцима власти. Способности војне организације се не умањују, јер се војска и не организује да би била изнутра демократична, него да би била ефикасна. Али, она се потчињава правилима демократског друштва тиме што прихвата легитимност демократски

2 Цивилно војни парадокс последица је супротности у основним вредностима на којим почива грађанско демократско друштво с једне стране и војна организација с друге стране. Он се не односи на могућност да војска обори било који режим. Он постоји искључиво у демократским друштвима, док у недемократским, ауторитарним режимима нема цивилно-војног парадокса. Зато се намеће закључак да цивилно-војни парадокс и није самостална појава, него део цивилно-војних односа у демократски уређеном политичком простору и сржно питање цивилне демократске контроле војске.

изабране власти и легалне односе унутар политичког система. Потчињеност војске цивилним властима, као што је већ наглашено, није и не може бити по својој природи физичка (Makijaveli, 2005: 63). Ако војска као оружана организација одражава и одржава државни монопол физичке принуде и тиме гарантује сувереност државне власти, а државним законима обавезност утемељену на предиктабилности у очекивањима њиховог важења (Hejvud 2004: 694; Babić, 2018: 33, 113, 163), онда је физичка репресија власти према њој у крајњем случају немогућа. Међутим, постоје и други начини да се воља спроведе или наметне, суптилнији и ефикаснији од физичке репресије или страха који изазива физичка присила. „Најгоре нас савијају невидљиве руке“ (Šušnjić 1999: 10). Тако Хантингтонов концепт објективне цивилне демократске контроле војске, који рачуна с тим да може војни простор да учини „политички стерилним“, укључује етичке и социолошке механизме подвргавања војске правилима демократског друштва. Ови механизми усмерени су, опет, на развијање високог степена професионализма код војног особља, гарнираног војном етиком и нарочитом војном поткултуром чија је подлога конзервативни реализам (Hantington 2004b: 65–87, 291, 508–509).

Хантингтонов концепт неутралности војске у политици подразумева врло стриктно одвајање цивилне и војне сфере: да се официри не мешају у политику, а политичари у начин извршења мисија и задатака војске. Поред тога, он решава цивилно-војни парадокс сакрализацијом професионализма који војну сферу чини политички стерилном. Управо су ове две упоришне тачке Хантингтоновог концепта биле предмет вехементних критика других аутора који су проучавали цивилно-војне односе, пре свих Мориса Јановица (*Morris Janowitz*) и Семјуела Фајнера (*Samuel E. Finer*)

Јановиц је сматрао да је строго одвајање војске и политике немогуће, јер официри, а пре свих високопозиционирани војни команданти доносе одлуке с политичким последицама (Janowitz 1959: 11–22). Осим тога, тврдио је да војска мора да буде добро интегрисана у друштво и политички систем, јер су војни и политички циљеви међусобно повезани, па војни и политички естаблишменти морају да сарађују приликом одлучивања о правцу и остваривању војних циљева, као и да учествују у међусобном прилагођавању војних и политичких циљева (Janowitz 1960).

Снажну аргументацију против Хантингтоновог концепта објективне цивилне контроле војске изложили су и критичари професионализма као коначног решења цивилно-војног парадокса. Фајнер је установио да професионализам често доводи војску и цивилне власти у колизију (Finer 2002: 25–27). По његовом мишљењу, професионални војни етос који ову професију приближава идеалу служења држави утврђује код војних професионалаца мистично поимање државе и веза између државе и официра. Ово је само на корак од схватања да су официри, који служе држави као целини и јединству, предодређени да одређују националне интересе, а не политичари који су изабрани као представници политичких партија, дакле делова политичке целине. Фајнер затим тврди и то да официр као експерт ког се не тичу коначни циљеви, већ само инструменти којима се извршава (политички) налог, може да развије техницистички однос према друштву као резервоару људских и материјалних ресурса, због чега аутономија војне професије може да постане

опасна по општи интерес. Зато је предлагао проширивање друштвено-хуманистичке спреме војних лица ради прихватања супрематије цивилне моћи (Finer 2002: 28). То значи да је за спречавање војске да интервенише у (унутрашњем) политичком простору неопходно да њени припадници интериоризују основне друштвене вредности, то јест да се развије самоконтрола војске као наизглед танан, али најефикаснији начин цивилне демократске контроле војске (Старчевић 2011: 251–255). Фајнеровој аргументацији додата је и опсервација о незаинтересованости официра за политику као потенцијалној платформи за политичке злоупотребе војске од стране политичара, што је друга страна „медаље зване војни професионализам“ (Born 2001: 220).

Фајнеров излаз из цивилно-војног парадокса има раскошнију идејну позадину од Хантингтоновог, мада оба конвергирају ка истом циљу: да се војска повинује одлукама легитимне државне власти. Он захтева од официра да прихвате супрематију цивилне моћи, а то подразумева интериоризацију основних друштвених вредности и појачано друштвено-хуманистичко образовање официра (Finer 2002: 28; Старчевић 2011: 251–255). Ипак, Хантингтонов концепт објективне цивилне контроле војске, са разрађеним упутствима за демократизаторе, остварио је велики утицај не само на теорију цивилно-војних односа, него и на политичку праксу реформи војски с циљем ограничавања војне моћи и успостављања демократске цивилне контроле војске у многим земљама које су биле захваћене „трећим таласом“ демократизације, на крају 20. века (Huntington 2004a: 241–242).

ЕКСТРАКЦИЈА ВОЈСКЕ ИЗ ПОЛИТИКЕ: ЗАБЛУДА ПОЛИТИЧКЕ АЛХЕМИЈЕ

Политичари који су се прихватили реформи војске на постулатима Хантингтоновог концепта објективне контроле војске морали су да се суоче са кључним питањем: да ли је круга подела војне и политичке сфере могућа?

Ако политику схватимо у најширем смислу, као општи друштвени процес управљања друштвом, његовог усмеравања ка заједничким циљевима, доношења норми и одлука о најважнијим питањима друштвеног живота и регулисањем односа са другим друштвима, онда се суочавамо са немогућношћу, али и некорисношћу издавања војске из политике и то из више разлога.

Прво, оружана борба коју војска изводи део је рата чији је смисао увек политички (Старчевић–Благојевић 2017: 130). Због политичког смисла рата, војска нужно остаје обавијена политиком све док је рат могућ. А без обзира на предвиђања краја историје и измирења унутрашњих друштвених противречности и упркос томе што је опасност од нуклеарне катаклизме светских размера трансформисала рат, он није нестао са лица Земље (Врачар–Парановић 2018: 141–150). Било у виду продуженог рата између и унутар неразвијених друштава или као инстант рат информационог доба, рат је остао неизоставни део наше стварности (Kastels 2018: 625–633).

Друго, вођење оружане борбе, као и организација војске и друштвени односи у њој, нису детерминисани само материјално-техничким факторима, него и идејама,

вредностима и нормама које прожимају друштво. Макар у конструктивистичкој парадигми, „правила, норме и друге културне преференције имају значајан утицај на безбедносна надметања и вођење рата“ (Daniel–Smith 2015: 236). Пошто политика подразумева креирање, одржавање и мењање општих и обавезујућих правила заједничког живота људи у једном друштву, неспоран је и њен дубоки, посредни утицај на начин осмишљавања, планирања и извршавања војних задатака.

Треће, политички циљеви рата битно утичу на морал војника (Вељковић 2006: 77–78). Војник који не прихвата циљеве рата у војној пракси се сматра неприлагођеним војником. Без осећања да је „наша ствар“ у рату праведна, „све друго је само губљење времена“ (Krevelde 2010: 178).

Четврто, начин на који се креирају војне доктрине, организује структура војске и друштво припрема за одбрану, умногоме је одређен унутрашњим политичким кретањима и међународним односима (Ђукић 2019: 21–60, 160–198).

Пето, могућност екстракције војске из политике врло је упитна и због тога што је војска једна од институција у политичком систему. Она извршава одлуке од којих су макар неке (управо оне опште и најважније) неспорно политичке. Војска спроводи политику и то се од ње очекује у толикој мери да многи аутори који су се бавили феноменом моћи војну моћ подводе под политичку моћ. Истина је да су војна и политичка моћ су у тесној вези. „Мада је војна моћ првенствено усмерена према споља, респектабилност војне моћи у међународним односима битно доприноси снази политичке моћи и на унутрашњем плану“ (Pavlović 2012: 346). „Ретко која професија као војна, осим можда саме политичке професије, је толико чврсто, блиско, стално и вишеструко повезана са административним (бирокупатским) апаратом државе и државном политиком“ (Кајтез 2019: 599).

Насупрот овоме, ако политику узимамо у њеном ужем значењу, сведену на „државну власт, борбу за освајање или утицај на друштвену власт“, тада се увиђају значај и корисност одвајања војске од политике (Реџулић–Милић 2005: 142).

Потреба за неутралношћу војске, односно за њеним изузећем из политичке борбе за освајање власти, као и држање војне моћи у оквирима њених надлежности и свођење њених канала утицаја искључиво на институционалне, претпоставка је демократског плурализма. Војна диктатура можда изгледа као анахронизам на тлу Европе, али је чињеница да су војске успостављале своје владе или утицале на цивилне владе у 19 % држава у свету, у првој деценији 21. века (Geddes–Frantz и др. 2014: 147). Резултат друштвеног осамостаљивања војске и њеног вехементног деловања као засебне политичке институције, са посебним политичким и другим интересима, извесно не би била демократија, већ, вероватно, војна диктатура. Стављање војске у службу неке од политичких партија, такође би водило ка ауторитарном политичком исходу, могуће, опет, ка војној диктатури (Acemoglu–Ticchi и др. 2008: 49). Условљавање регуларно изабраних власти од стране друштвено осамостаљене војске или политички активног војног врха, представља не само грубо кршење воље грађана, него и нелегитимно и нелегално наметање посебних интереса политизованог војног руководства и нарушавање општих интереса. Поред тога што говори о дубокој друштвеној кризи и представља опасност од војне диктатуре, друштвено осамостаљивање војске додатно дестабилизује друштво,

јер је легитимност војног режима (чак и када може бити призната) увек привремена. „Војска ће или решити проблеме или не, али у оба случаја неће бити у стању да трајно врши власт... Мач неуспеха увек виси над режимима мача. У случају успеха, појачаће се захтеви за либерализацијом, јер се успех сматра пролазном фазом ка успостављању демократске владавине“ (Старчевић 2010: 208; Geddes–Frantz и др. 2014: 158–159).

Уплитање војске у политику доводи у питање и ефикасност саме војске. (Hantington 2004a: 63–102). Реч је о томе да се у политичком режиму који успоставља или гарантује политизована војска, приликом именовања и унапређивања официра фаворизује лојалност режиму у односу на професионалне компетенције. То доводи до опадања квалитета официрског кора, узлета корупције, умањења перформанси командовања војним јединицама и слабљења етичког лидерства и етичког фактора борбеног морала трупа (Рајић 2001: 342–343; Ћипић 2016: 79–80; Станар 2019б: 13–17).

Уплитање војних професионалаца у политику показало се као штетно, а за војну ефикасност чак и погубно, упркос Жоминијевој аргументацији да би свим генералима требало дати пасивно бирачко право јер они „неће бити најслабији међу посланицима“ (Жомини 1952: 81). Немешање војске у политику је, дакле, значајно за демократију и корисно како за демократски уређено друштво тако и за саму војску. Цивилна демократска контрола војске је нужна и драгоцена, колико као лек за тзв. преторијански проблем, толико и за „здравље“ војске као важне друштвене институције.

Друга могућност политизације војске јесте уплитање политике у оно што се мора сматрати искључиво војном сфером, чак и официрским забраном – командовање војним јединицама. Овде није проблем што стратегија од 19. века до данас функционише као један део ширег, политичког домена, с којим се војни експерти с неочекиваном лакоћом опраштају задовољавајући се планирањем и руковођењем војних операција (Domjančić 2018: 536–538). Проблем је у томе што се политичари (дакле, аматери у војном руковођењу) радо уплићу у оно што се традиционално сматра суштином официрске професије (Гаве 1993: 5–11). Професионални отпор официра бива скршен оним истим саветима демократизаторима које нуди Хантингтон. Као отров који у малој количини лечи, а у великој убија, тако и ови, иначе одлични савети у ситуацији када набујала војна моћ прети да поплави политичку сцену, доводе до опадања војне ефикасности (пре свега због фаворизације лојалности, што отвара простор и за политичку злоупотребу војске ако за то постоје одговарајући услови).

Команди однос, као једно од основних обележја војске као друштвене институције, има политички и функционално-координациони смисао. Први повезује војску са врхом политичке власти и омогућава извршавање његових одлука приликом ангажовања војске. Други омогућава да војска организовано и ефикасно изврши своју друштвену улогу; он подразумева поштовање строге војне хијерархије, суборниданције и дисциплине (Старчевић 2020: 215–216). Без њега би усклађивање дејстава различитих јединица, доношење брзих и рационалних одлука подвргнутих начелима и правилима којима суверено влада војна експертиза, али и извршавање

тих одлука, било немогуће. Војска у прејаком стиску цивилних и, у односу на војне послове, лаичких или аматерских структура, и сама подлеже кварењу командног односа. Тачније, политички смисао командног односа метастазира, а функционално-координациони одумиру. Субординација се раствара у каријерној конкуренцији, значај положаја у војној хијерархији релативизује личним односима са носиоцима политичке моћи, војна дисциплина губи општрину, а морал пати због доминације лојалности над професионалним компетенцијама. Због реченог, ефикасност војне организације бива знатно умањена. „Аматеризам је ефекат политичке лојалности...“ (Worrell 2011: 17)

Док се деполитизација војске схваћена као њена екстракција из политике показује као немогућа и некорисна, деполитизација војске схваћена као њено изузимање из политичке арене у којој се води борба за освајање власти или утицај на њу изгледа не само као пожељна и корисна, него и као нужан услов за функционисање демократски уређене државе и добро организоване војске.

Да ли је овако схваћену деполитизацију могуће спровести тако да њени резултати постану релативно трајно стање? На први поглед, рекло би се да јесте, пошто она одговара свим учесницима у демократској утакмици. Такође, војска традиционално игра улогу значајног актера у спољној, а не у унутрашњој политици (Rukavishnikov–Pugh 2018: 125). Дивержеовски аргумент бацања мача на политичке теразије, ипак, уједно је и теоријски јак и историјски много пута потврђен. Проблем искрсава из саме природе моћи – њене склоности да се шири и уједно, квари оне који је поседују (Pavlović 2012: 25). Друштво пати у загрљају војне моћи, али и војска губи дах у пречврстом загрљају својих цивилних господара. Биланс, у коначном, може да буде збир недемократске владавине и неефикасне војске.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА: КА ДИНАМИЧКОМ МОДЕЛУ ДЕМОКРАТСКЕ ЦИВИЛНЕ КОНТРОЛЕ ВОЈСКЕ

Када је изнео своје оштре критичке опсервације о Француској буржоаској револуцији, многи виговци зачудили су се што њихов политички представник Едмунд Берк (*Edmund Burke*), познат као поштовалац Америчке револуције, сада заступа становиште које је изразито конзервативно. У Берковој мисли о револуцијама, међутим, владао је савршен ред. Политички филозоф који је конзервативизам уздигао на ниво идеологије имао је „личну потребу да допринесе оним снагама које су у стању да поврате равнотежу лађи која се љуља и која је стога у опасности“ (Сјарчевић–Кајтез 2018: 783). Равнотежа у коју је Берк желео да уведе Европу, по чему је претеча легитимиста, захтевала је да у једном историјском моменту својим политичким деловањем подржи револуцију, а у другоме да буде корифеј реакције. Наше становиште је јасно: у друштвено-историјским процесима, не постоји статичка равнотежа, него само динамичка; мноштво фактора истовремено делује, али се њихове силе међусобно потиру. Да би се постигла релативно трајна, Хантингтон би рекао „практично одржива“, равнотежа у динамичним друштвеним односима, неопходно је наизменично подстицати њихове учеснике (Huntington 2004b: 343).

Хантингтонов модел цивилно-војних односа се најчешће интерпретира у духу круте поделе политичког и војног домена, при чему политика контролише војну моћ не угрожавајући њену аутономију. У Хантингтоновом делу, ипак, много је више слуха за деликатност и друштвено-историјску динамичност и променљивост цивилно-војних односа (Hantington 2004b: 149–498). Док се ауторитативни савети из „Трећег таласа“ односе на владе које имају проблем са војскама склоним упитању у политику, у „Војнику и држави“ исти аутор приказује цивилно-војне односе као типичан динамички процес и завршава своја разматрања поглављем чији наслов гласи: „Ка новој равнотежи“ (Hantington 2004b: 499).

Начела демократске цивилне контроле војске морају бити крута, али њихов живот у институционалним решењима током времена треба да прими на себе рухо флексибилности. У пракси, то би значило да када се успоставе снажни механизми демократске цивилне контроле војске и када војска и сама интериоризује демократске вредности, пажња мора да се усмери на снажење ауторитета професије. Ово се може постићи различитим средствима, нпр. формирањем официрског кора, оживљавањем традиције официрских скупова у војним клубовима, етичким образовањем официра, неговањем критичке војне мисли, редефинисањем надлежности војних и цивилних функционера унутар система одбране, прописивањем јасних критеријума за напредовање и постављења на високе позиције у војној хијерархији и сл. Неки од тих механизма били су познати српској војсци још у 19. и првој деценији 20. века (Ђукић 2019: 102, 105, 116, 157–159, 237–242, 294). Већа аутономија војне професије водила би ка већој ефикасности војске, али само дотле док се официри не мешају у политику (у ужем смислу), а то би се могло обезбедити сталним деловањем и повременим иновирањем механизма цивилне контроле.

Нови поглед на цивилну демократску контролу војске могао би да буде веома користан и за Републику Србију, уколико би се спровело редизајнирање њених националних институција и опоравак одбрамбених националних ресурса након налета неолиберализма (Стојадиновић–Станчић 2019: 25; Ђурић–Стојадиновић 2018: 46–51). У геополитичким специфичностима које Балкан, по мишљењу Миломира Степића, чине „потконтинентом“, постоји „латентна нестабилност и конфликтни капацитет чији су истовремени и узрок и последица неадекватне границе“ (Степић 2020: 13). Тим пре, могућност употребе Војске Србије у различитим кризама које би укључиле оружане сукобе не може се теоријски елиминисати (Stanar 2019: 236–237; Кораћ–Стекић 2018: 112–113).

ЛИТЕРАТУРА

- Вељковић 2006: Видимир Вељковић. *Основи морала војске*. Београд: Војна академија: Војноиздавачки завод.
- Врачар–Шарановић 2018: Милинко Врачар–Јованка Шарановић. „Трансформација рата на размеђу 20. и 21. века.“ *Српска историјска мисао*, год. XXV, књ. 60, 2, 135–153. doi: 10.22182/spm.6022018.8
- Гаве 1993: Андре Гаве. *Вештина командовања*. Београд: Војноиздавачки и новински центар.
- Ђукић 2019: Слободан Ђукић. *Сирани утицај на развој српске војне доктрине у XIX и првој деценији XX века*. Београд: Војна академија Универзитета одбране: Медија центар „Одбрана“.

- Ђурић–Стојадиновић 2018: Живојин Ђурић–Миша Стојадиновић. „Држава и неолиберални модели урушавања националних политичких институција.“ *Srpska politička misao* год. XXV, књ. 62, 4, 41–57. doi: 10.22182/spm.6242018.2.
- Жомини 1952: Анри де Жомини. *Прејед рајине вешијине*. Београд: Војна библиотека.
- Кајтез 2019: Илија Кајтез. *Социологија*. Београд: Војна академија: Медија центар „Одбрана“.
- Кораћ–Стекић 2018: Срђан Кораћ–Ненад Стекић. „Етичке опречности тезе о демократском миру.“ *Srpska politička misao* год. XXV, књ. 62, 4: 95–117. doi: 10.22182/spm.6242018.5
- Рајић 2001: Раде Рајић. *У име војничке часћи*. Београд: Војноиздавачки завод.
- Станар 2019а: Драган Станар. „Демократија, стручност и лојалност: систем плена или олигархија експерата.“ *Зборник Мајмине српске за друштвене науке*, год. LXX, књ. 172, 4, 551–561. doi: 10.2298/ZMSDN1972551S
- Станар 2019б: Драган Станар. „Етички чинилац борбеног морала.“ *Национални интерес*, год. XVI, књ. 37, 1, 7–22. doi: 10.22182/ni.3712020.1
- Старчевић 2008: Срђан Старчевић. „Улога цивилног друштва у демократској цивилној контроли војске.“ *Војно дело*, год. LX, 1, 68–87.
- Старчевић 2010: Срђан Старчевић. „Преторијански проблем у савременој политикологији.“ *војно дело*, год. LXII, 4, 193–209.
- Старчевић 2011: Срђан Старчевић. „Самоконтрола као вид демократске цивилне контроле војске.“ *Војно дело* год. LXIII, 1, 242–255.
- Старчевић 2020: Срђан Старчевић. *Револуција и легијимност*. Београд: Чигоја штампа.
- Старчевић–Благојевић 2017: Срђан Старчевић–Срђан Благојевић. „Кревелдов спор са Клаузевицем – да ли је смисао рата политички?“ *Srpska politička misao* год. XXIV књ. 56, 2, 117–134.
- Старчевић–Кајтез 2018: Срђан Старчевић–Илија Кајтез. „Берков допринос проучавању војске као друштвене институције.“ *Теме* год. XLII, 3, 779–797. doi: 10.22190/ТЕМЕ1803779S
- Степић 2020: Миломир Степић. „Неадекватне границе: генератор нестабилности постјугословенског Балкана.“ *Српска политичка мисао*, год. XXVII, књ. 67, 1, 13–36. doi: 10.22182/spm.6712020.1.
- Стојадиновић–Станчић 2019: Миша Стојадиновић–Вишња Станчић. „Демократски капацитет политичких институција Републике Србије у XXI веку.“ *Политичка ревија*, год. XIX, књ. 62, 4, 11–31. doi: 10.22182/pr.6242019.1
- Acemoglu–Ticchi и др. 2008: Daron Acemoglu–Davide Ticchi–Andrea Vindigni. *A Theory of Military Dictatorships*. Bon: Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit (IZA).
- Arent 2002: Hana Arent. *O nasilju*. Beograd: Alexandria Press: Nova srpska politička misao.
- Babić 2018: Jovan Babić. *Ogledi o odbrani*. Beograd: Službeni glasnik.
- Born 2001: Hans Born. „Višestruka kontola oružanih snaga u demokratijama: slučaj Holandije.“ *Demokratska kontrola vojske i policije u SR Jugoslaviji: normativne pretpostavke*. Ur. Miroslav Hadžić. Beograd: Centar za civilno-vojne odnose, 191–228..
- Čupić 2016: Čedomir Čupić. *Politika i pohlepa, Ogledi o ljudskoj pohlepi, korupciji i borbi protiv korupcije*. Beograd: Fakultet političkih nauka: Čigoja štampa.
- Dal 1997: Robert Dal. *Poliarhija: participacija i opozicija*. Beograd: Filip Višnjić.
- Daniel–Smith 2015: J Furman Daniel III–Brian A Smith. „Burke and Clausewitz on the limitation of war“. *Journal of International Political Theory* vol. 11, 3: 313–330. doi: 10.1177/1755088215569368
- Diverže 1966: Moris Diverže. *Uvod u politiku*. Beograd: Savremena administracija.
- Domjančić 2018: Stjepan Domjančić. „Why strategy has come out from security and defence area?“ *Asymmetry and Strategy*. Ed. Dragana Marković. Belgrade: Strategic Research Institute: National Defence School: Media Center „Odbrana“, 531–546
- Finer 2002: Samuel E. Finer. *The Man on Horseback: The Role of the Military in Politics*. New Jersey: Transaction Publisher.
- Geddes–Frantz и др. 2014: Barbara Geddes–Erica Frantz–Joseph G. Wright. „Military Rule.“ *Annual Review of Political Science*, 17, 147–162. doi: 10.1146/annurev-polisci-032211-213418.
- Hantington 2004а: Semjuel P. Hantington. *Treći talas: demokratizacija na kraju dvadesetog veka*. Beograd: Stubovi kulture.

- Huntington 2004b: Semjuel P. Huntington. *Vojnik i država: teorija i politika civilno-vojnih odnosa*. Beograd: Prometej; Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu; Diplomatska akademija Ministarstva spoljnih poslova SCG.
- Hejvud 2004: Endru Hejvud. *Politika*. Beograd: Clio.
- Janowitz 1959: Morris Janowitz, Morris. *Sociology and the Military Establishment*. New York: Russell Sage Foundation.
- Janowitz 1960: Morris Janowitz. *The professional soldier: a social and political portrait*. New York: Free Press.
- Kastels 2018: Manuel Kastels. *Informaciono doba: ekonomija, društvo i kultura. Sv. 1, Uspon mrežnog društva*, drugo izdanje. Beograd: Službeni glasnik.
- Kreveld 2010: Martin van Kreveld. *Transformacija rata*. Beograd: Službeni glasnik; Fakultet bezbednosti Univerziteta u Beogradu.
- Makijaveli 2005: Nikolo Makijaveli. *Vladalac*. Beograd: Dereta.
- Mann 2005: Michael Mann. *The Sources of Social Power, vol. I*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavlović 2011: Vukašin Pavlović. *Država i društvo*. Beograd: Čigoja štampa.
- Pavlović 2012: Vukašin Pavlović. *Politička moć*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Pečujlić–Milić 2005: Miroslav Pečujlić–Vladimir Milić. *Sociologija*. Beograd: Službeni glasnik.
- Rukavishnikov – Pugh 2018: Vladimir Rukavishnikov–Michael Pugh. „Civil-Military Relation“, *Handbook of the Sociology of the Military*, second edition. Ed. Giuseppe Caforio. Cham: Springer, 123–143.
- Stanar 2019: Dragan Stanar. „Revisionism and new conflicts: negation of the possibility of war.“ *Српска политичка мисао*, год XXVI, књ. 63, 1, 227–240. doi: 10.22182/spm.6312019.12.
- Stanar 2020: Dragan Stanar. „Paramilitary Organizations and Private Military Companies in War: How to Restrain What You Do Not Control?“ *Jus Post Bellum: Restraint, Stabilisation and Peace*. Ed. Patrick Mileham. Leiden, Boston: Brill Nijhoff, 362–387.
- Stojiljković 2013: Zoran Stojiljković. *Država i korupcija*. Beograd: Čigoja štampa.
- Šušnjić 1999: Đuro Šušnjić. *Orvelijana*. Beograd: Čigoja štampa.
- Vjatr 1987: Ježi Vjatr. *Sociologija vojske*. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar.
- Worrell 2011: Mark P. Worrell. *Why Nations Go to War? A Sociology of Military Conflict*. New York: Routledge Taylor & Francis Group.

Srđan V. STARČEVIĆ

Bojana I. RUŽIČIĆ

DEPOLITICIZATION OF THE MILITARY AS A CONDITION FOR ITS CIVILIAN DEMOCRATIC CONTROL

SUMMARY

The paper presents a critical analysis of both the demands and the possibilities for depoliticization of the military. The authors deal with fundamental issues and the theoretical model of civil-military relations and depoliticization of the military, with the aim of pointing out the dynamism of civil-military relations and proving that depoliticization of the army (to the extent possible) is a social process, not a state that is not changeable since it has been reached once. Accepting such an approach to depoliticization of the military could be useful in redesigning national institutions.

The starting points in the research were the classic Huntington's concept of (objective) democratic civilian control of the military and the findings of his renowned critics, above all Janowitz and Finer. Huntington's concept of military neutrality in politics implies a very strict separation of the civilian and military spheres: military officers must not interfere in politics, and politicians must

respect the autonomy of the military profession. But politicians who embraced military reforms on the postulates of Huntington's concept of objective democratic civilian control of the military had to face a key question: is a rigid separation of the military and politics possible? However, the problem of insatiable political interference in military matters emerged. In the long-term, the depoliticization of the military has proved to be a attention-seeking process focused on the relationship between political power and the autonomy of the military profession.

While depoliticization of the military as its extraction from politics proves impossible and useless, depoliticization of the military as its exclusion from the political arena in which the struggle for power and / or influence is waged, seems not only desirable and useful, but also a necessary condition for the functioning of both a democracy and a military.

Keywords: civil-military relations, depoliticization of the military, military regimes, democratic civilian control of the military, military professionalism.